

ПОСТАТІ В ОНОМАСТИЦІ: ЛЮБОМИР БЕЛЕЙ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2(092)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).142-149

Вовченко Г. Постаті в ономастиці: Любомир Белей; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомого у слов'янському світі мовознавця Любомира Омеляновича Белея, вихованця кафедри української мови Ужгородського університету, який має вагомий здобуток в українській і слов'янській ономастиці, дослідженні старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи. Як засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара, Л. Белей видав багато праць лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати українському мовознавству, – це постаті Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. Особливого значення набули дослідження проблем політичного русинства на Закарпатті. Метою дослідження є опис життєвого і творчого шляху відомого мовознавця, знаного українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі. В основу статті лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Постаті вченого та його діяльності присвячені окремі статті в енциклопедії «Українська мова» (2004) та Вікіпедії, опубліковані рецензії на його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узяті за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Льницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік. Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет вченого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: Л.О. Белей, ономастика, літературно-художня антропонімія, старослов'янська мова, історія української літературної мови, проблема політичного русинства, культура української діаспори.

Кафедра української мови Ужгородського національного університету має давню історію і неординарних фундаторів — учителів і наставників, які відійшли в минуле, залишивши по собі неоціненну спадщину — знання і потребу в знаннях, а ще нинішню зміну — учителів і наставників молоді, які зберігають код української нації — її мову й культуру. Поруч з іменами І.Г. Чередниченка, С.П. Бевзенка, Й.О. Дзензелівського, М.А. Грицака, К.Й. Галаса, В.І. Добоша, В.І. Лавера, М.І. Сюська, праці яких вивчаються в історії українського мовознавства, згадуємо наукові ужинки і бажаємо міцного здоров'я І.В. Сабодошу, В.І. Статєсвій, Т.М. Розумик, а також пам'ятаємо тих, які нещодавно відійшли у вічність і в історію, – Б.К. Галаса і Л.О. Белея. Ці вчені мали могутній заряд творчості і життєвого оптимізму...

Любомир Белей — відомий український учений, ономаст, засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара. Його наукові інтереси стосувалися української та слов'янської ономастики, старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи, проблем політичного русинства на Закарпатті. Як науковець, прекрасний педагог, патріот українства, Любомир Белей заслужено увійшов до плеяди професіоналів, які сформували потенціал не тільки кафедри української мови Ужгородського національного університету, але й вплинули на розвиток українського мовознавства загалом.

Постановка проблеми. Наукова діяльність та різнопланова наукова спадщина проф. Л.О. Белея тільки почала вивчатись. Глибокий інтерес викликають його праці, присвячені ономастичним проблемам, оформленні літературно-художньої антропоні-

мії в повноцінний розділ ономастики. Не менший інтерес до його досліджень зі старослов'янської мови, нових підходів, викладених у праці «Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови» (Київ: Темпора, 2015. 256 с.).

Окремо виділимо ще одну надзвичайно важливу тему досліджень вченого — політичне русинство на Закарпатті, проблему т.зв. «русинської» мови, яка давно вже активізується ворогами українства та зарубіжними апологетами не тільки в найближчому закордонні, але й за океаном.

Діяльність засновника і директора НДІ україністики імені Михайла Мольнара потребує окремої уваги. Л.О. Белей звертався до постатей відомих лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати в українську мовознавчу науку, — Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. За порівняно короткий період видав близько двох десятків наукових праць, наукових пам'яток, підручників і словників. Він також є автором енциклопедичних статей про Г. Костельника, Г. Надя, русинську мову в Югославії та Хорватії в енциклопедії «Українська мова» (Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000), а вже у другому виданні міститься інформація про нього самого як відомого науковця. Мав сім аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації. Любомир Белей співпрацював зі вченими Словаччини, Чехії, Сербії, Польщі, мав добрі зв'язки з Інститутом українського мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Аналіз досліджень. Постаті вченого та його діяльності присвячені окрема стаття в енциклопедії «Українська мова» (2004), у Вікіпедії, рецензіях на

його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узятих за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Ільницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід, опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік (с. 78). Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет ученого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Методи дослідження. В основу нашого дослідження лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Мета цієї статті – окреслити життєвий і творчий шлях відомого мовознавця, званого українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, вихованця кафедри української мови УжНУ, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі.

Вклад основного матеріалу. Народився Любомир у с. Войнилів Калуського району Івано-Франківської області 18 березня 1962 року у сім'ї педагога і медсестри, мав двох братів (молодший, Олег, також навчався в Ужгородському університеті, зараз професор, працює за кордоном). У вересні 1968 року став учнем Поляницької восьмирічної школи, продовжив навчання у Болехівській середній школі №2, яку закінчив у 1978 році. Цього ж року став студентом філологічного факультету Ужгородського державного університету, який з відзнакою закінчив у 1983 році. Відзначимо як особливий момент те, що академічним наставником групи Любомира був відомий мовознавець-ономаст Кирило Йосипович Галас, чиє сторіччя з дня народження святкує кафедра української мови УжНУ. Поза всяким сумнівом, саме цей учений спрямував здібного студента на ономастичні дослідження.

Студентські роки залишили теплі спогади в душі. Любомир був старостою академгрупи, виступав із науковими доповідями на університетських, міжвузівських та республіканських конференціях, мав публікації. Науковим учителем і наставником у цей період його життя був професор Йосип Олексійович Дзензелівський, учений світового рівня.

Після закінчення університету молодий філолог був направлений на посаду вчителя української мови і літератури у Вишківську восьмирічну школу Великоберезнянського району Закарпатської області, але вчителювання було нетривалим, оскільки у грудні 1983 року, склавши іспити в аспірантуру, був зарахований аспірантом кафедри загального і слов'янського мовознавства Ужгородського університету. У ті часи, крім відвідання занять і виконання наукової роботи, аспіранти виконували різні доручення. Так, Любомир був обраний проформом кафедри загального і слов'янського мовознавства, працював агітатором на виборах, був керівником

студентської групи на осінніх польових роботах, коли студенти «рятували урожай» для «засіків Вітчизни», а влітку 1986 року перебував у м. Братиславі, беручи участь у Літньому семінарі словацької мови і культури. Крім того, проводив практичні заняття з трьох дисциплін на кафедрі.

Його цінували товариші і колеги за добру вдачу, людяність, добрий гумор і незлобивість, а ще за пристрасність у наукових пошуках. Любомир мав нахил до мов, володів, крім рідної мови, російською, чеською, словацькою, польською мовами, міг читати і перекладати німецькою. За час навчання в аспірантурі мав сім публікацій.

Кандидатську дисертацію «Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови» під керівництвом професора П.П. Чучки захистив достроково 20 листопада 1986 року на засіданні спецради Д 068.07.01 при Ужгородському держуніверситеті, а вже 25 грудня цього ж року став асистентом кафедри загального і слов'янського мовознавства згідно з направленням Мінвузу УРСР. Зауважимо, що молодому викладачеві тоді було 24 роки.

У ці ж роки Любомир зустрів свою пару, студентку медичного факультету Галину, з якою одружився і прожив гармонійне й щасливе життя, народивши і виховавши трьох талановитих нащадків — Леся, Остапа і Яринку. Лесь Белей став кандидатом філологічних наук, має цікаві мовознавчі праці, крім того, він неординарний поет; Остап пов'язав своє професійне життя зі стоматологією, Яринка закінчила англійську філологію і працює комунікаційним менеджером.

Після захисту кандидатської дисертації Любомир Белей продовжував наукові пошуки в галузі ономастики. Учений опублікував працю «Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст.» (Ужгород, 1995. 120 с.), а через два роки захистив докторську дисертацію «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.». Це сталося 17 квітня 1997 року в Ужгородському університеті. Як відгукувався сам автор, його робота могла бути захищена принаймні на 5 років раніше, однак не сталося...

Тема його докторської роботи була надзвичайно актуальною, оскільки ономастика завжди належала до найбільш динамічних напрямів українського мовознавства, проте українська літературно-художня антропонімія лише з 60-х років XX століття почала набирати силу — маємо на увазі розвідки І. Сухомлина та П. Чучки, дослідження С.П. Бевзенка, В.В. Лободи, І.І. Ковалика, Л. Масенко, Т. Черторизької та багатьох інших мовознавців, які досліджували ЛХА у творах письменників класичної української літератури та драматургії XIX століття. Учений високо оцінював ці дослідження, відзначаючи також вагомий внесок Ю. Карпенка в осягненні проблем теоретичної, типологічної літературно-художньої антропоніміки та ЛХА окремих українських авторів, а також праці Л. Скрипник і Н. Дзятківської, Т. Немировської, О. Немировської та В. Галич. Проте стан української літературно-ху-

дожньої антропоніміки гостро потребував збору та систематизації численних українських ЛХА, глибокого стилістичного аналізу, а головне — з'ясування ролі ЛХА у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови.

Мета дисертаційної роботи Л. Белея — дослідження функціональної багатоплановості української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст. Об'єктом дослідження автор обрав ЛХА, що вживаються в українських оригінальних літературно-художніх текстах різних жанрів кінця XVIII–XX ст. Картотека до роботи нараховувала до 40 тисяч фіксацій ЛХА, причому автор застосовував суцільне розписування текстів з метою виявлення всіх стилістично значущих варіантів ЛХА. Джерелами фактичного матеріалу послужили різножанрові оригінальні друковані літературно-художні твори 167 українських письменників кінця XVIII–XX ст. При цьому іноді фактичний матеріал збирався мовознавцем шляхом анкетування окремих українських письменників за спеціально розробленими програмами (О. Гончар, С. Пушик, М. Рябчук, Р. Федорів та ін.), враховувався і регіональний фактор, оскільки рідна говірка авторів певною мірою впливає на мову літературно-художніх творів.

Л. Белей не тільки уточнив основні поняття і терміни літературно-художньої антропоніміки, але й звів їх у єдину систему, виявляючи специфічні ознаки ЛХА, з'ясував статус української літературно-художньої антропонімії в національній онімичній системі. Він окреслив основні джерела збагачення української ЛХА в досліджуваній період, глибоко простежив характер впливів ЛХА на процес формування українського національного антропонікону. Новизна роботи полягала і в тому, що мовознавець опрацював функціонально-стилістичну класифікацію ЛХА та проаналізував основні типи українських ЛХА кінця XVIII–XX ст. Йому належить періодизація нової української літературно-художньої антропонімії з простеженням у межах кожного етапу магістральних та побічних тенденцій [Белей 1997, с. 4–5].

Висновки, які зробив Л. Белей у своїй дисертаційній роботі, були ґрунтовними і мають дотепер важливе значення. Автор справедливо зазначав щодо ілюзії тотожності ЛХА кінця XVIII–XX ст. з реальною антропонімією, зумовленої паралельним співіснуванням ЛХА та загальнонаціональної антропонімії в лексичній системі. Він підкреслював, що ЛХА – це власна назва літературного героя, персонажа, тобто до таких одиниць не належать антропоніми – назви реальних чи легендарних осіб. Він зауважує: онімична семантика ЛХА має трирівневу структуру: 1) енциклопедичний рівень – авторська вербальна характеристика денотата-персонажа; 2) власне онімний рівень – соціальні, національні, часові, регіональні, оцінні конотації; 3) рівень донімної конотації (внутрішня форма ЛХА).

Важлива річ: онімна семантика ЛХА має несамотійний характер, пов'язана з фабулою літературно-художнього тексту, адже ЛХА належить до мовленнєвого рівня.

Значущим є висновок про українські риси ЛХА зазначеного періоду, зокрема про те, що літературно-художня антропонімія зародилась в рамках не романтизму, а класицизму, має високу питому вагу національно/регіонально значущих літературно-художніх антропонімів. Виділяючи стилістичні функції ЛХА вказаного періоду, Л. Белей указує основні їх групи – нейтральні, характеристичні, дійсничні та ідеологічні, які часто взаємодіють між собою, а також звертає увагу на засоби вираження стилістичної значущості ЛХА, серед яких словотворчі засоби займають близько 46 відсотків, лексичні засоби – близько 30 відсотків та інші.

Л. Белей називає основні мотиваційні ознаки українських ЛХА, а також періодизує історію нової української літературно-художньої антропонімії. Усе сказане дало подальший поштовх розвитку ономастики.

У праці «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (Ужгород, 2002. 176 с.), яка стала першою спробою комплексного монографічного дослідження української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст., Л. Белей розглядає ЛХА як окрему галузь ономастичних студій. Рецензентами роботи були відомі мовознавці, доктори філологічних наук С.Я. Єрмоленко, В.В. Лобода та І.В. Сабадош. У передмові до праці автор зазначає недооцінку літературно-художньої антропонімії українськими мовознавцями і загалом пояснює це її інтердисциплінарною природою. Ономасти, на думку вченого, уникають ЛХА через її очевидну суб'єктивну природу. Однак без літературно-художньої антропонімії не може нормально функціонувати і розвиватися загальнонаціональний антропонікон, а існування ЛХА без антропонімії реальної взагалі немислиме [Белей 2002, с.135].

Поділяючи позиції Л. Колоколової, В. Чабаненка, М. Худаша, Л. Белей характеризує термін та поняття **літературно-художньої антропонімії**, від якого легко утворити назву розділу ономастики, що займається вивченням літературно-художньої антропонімії, – **літературно-художня антропоніміка**. Автор визначив статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі, виділяючи при цьому джерела української ЛХА та генетичні типи українських літературно-художніх антропонімів [Белей 2002, с. 32]. Фактично, ця праця репрезентує його докторське дослідження, яке зумовила появу багатьох лінгвістичних студій.

У праці «Українські імена колись і тепер» (Київ: Темпора, 2010) Л. Белей звертається до проблем соціальної індивідуальності власного імені, наводить дохристиянські імена українців – автентичні й фальсифіковані, розкриває специфіку християнського імені, з'ясовує шляхи формування іменника модерної української нації, яка тривалий період залишалася в лещатах советизації, розкриває сутність українського імені перед викликами XXI століття.

У лютому 2007 року в Ужгородському національному університеті створено НДІ україністики ім. Михайла Мольнара, засновником і директо-

ром якого став Любомир Белей. Друкований орган інституту – наукова серія «Ucrainica: ad fontes» («Україністика: до джерел») започаткована 2008 року разом із ужгородським приватним видавництвом «Гражда», яким керує Іван Ребрик. Вважаємо, цей момент був визначним у житті мовознавця, він відмовляється від роботи проректора УжНУ, повертається на кафедру української мови й активно працює над залученням в україністику праць відомих мовознавців. До речі, віддаючи шану мовознавцю, чий ім'ям названий НДІ україністики, у шостій книзі серії опублікований збірник вибраних праць Михайла Мольнара «Від Влтави до Дніпра: Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин» (Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.), а вступну статтю «І один у полі воїн» до нього написали Любомир та Лесь Белеї [Мольнар 2009, с. 17–34]. Першою працею, яка відкрила серію «Ucrainica: ad fontes», стало маловідоме дослідження професора Дмитра Дорошенка «Євген Чикаленко» (Ужгород: Гражда, 2008), написане до п'ятих роковин смерті відомого українського громадського діяча. Як епіграф до цього видання Любомир Белей використав слова з Києво-Печерського патерика: «Аште бо азъ премълчу, отъ мене забвена будуть, и къ тому не помянутъся имена ихъ, якоже было и до сего дъни» [Дорошенко 2008, с. 17].

Любомир Белей відзначав: «... нині в україністиці заповнено не всі штучно створені лакуни, чимало серйозних україністичних праць і навіть імен залишаються поза науковим обігом, тобто є недоступними, мало або й зовсім невідомими широкій науковій громадськості», він робить висновок про необхідність відновлення, відтворення набутих україністики, їх удоступнення сучасним українознавцям: «Не відтворивши та не удоступнивши у всій можливій повноті корпус україністичних праць, сучасне українознавство приречене на ущербність, неповноту, та, що дуже важливо, воно не зможе втішатися неперервністю, наступністю більш ніж тисячолітньої традиції» [Дорошенко 2008, с. 18–19].

У 2012 році мовознавець у видавництві «Темпора» видає працю «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) Ю. Шевельова (664 с.), до якої написав глибоку передмову. Любомир Белей справедливо зазначає: «Західноєвропейський період 1947–1953 років став визначальним для Ю. Шевельова-мовознавця: саме в цей час він активно шукає третій шлях у розвитку українського мовознавства та, зрештою, й україністики загалом. Той шлях Ю. Шевельов розумів як самодостатньо український, вільний як від інстинктивної «общеруськості», так і від дитячого українського ультрапатріотизму чи новітніх форм хуторянства» [Шевельов 2012, с. 28].

Гнучкість та неординарність мислення, наукове заглиблення в історичні джерела зумовили появу праць, присвячених старослов'янській мові. Цю наукову дисципліну лектор викладав майстерно, знаходячи цікаві й суперечливі факти, ставлячи сміливі акценти, вів телевізійні передачі на Су-

спільному телеканалі про витоки старослов'янської мови. У приватних бесідах відзначав, що запитання зацікавлених учасників свідчать про розум сучасної молоді, небайдужість до питань лінгвальної історії.

У 2001 році разом з братом Олегом Любомир Омелянович Белей видав навчальний перекладний «Старослов'янсько-український словник» (Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо), у якому представлена лексика оригінальних старослов'янських текстів, відібраних з найдавніших старослов'янських пам'яток. Словник нараховує 9 тисяч лексем – апелативів і власних назв і, безперечно, є надійним джерелом знань для тих, хто цікавиться історією мови в її взаємозв'язках і взаємовідношеннях.

Подією в мовознавчому світі стала монографія Л. Белея «Не минаючи ані титли... Лінгвіобіографія старослов'янської мови (Київ: Темпора, 2015. 256 с.), у якій він звертається до багатьох відомих положень про старослов'янську мову і повному їх висвітлює. І. Філак у рецензії на цю працю висловила так: «Поставити питання про базові положення, які нібито всім добре відомі – вчинок неабиякої сміливості, властивий справжнім дослідникам» [Філак 2015, с. 155]. Міфотворчість навколо старослов'янської мови, яка навіть по-різному називається в багатьох лінгвістів – слов'янська, старослов'янська, староболгарська, старомакедонська, церковнослов'янська, – існує давно і породжена різними чинниками, серед яких і багато маніпулятивних.

Автор встановлює часові межі вживання старослов'янської мови, пише про ототожнення її з праслов'янською мовою у працях багатьох лінгвістів, окреслює діяльність слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, зачіпаючи дуже важливі для українців питання про їх перебування на території сучасної України, зокрема в Криму і на Закарпатті. Щодо Закарпаття, то жодних свідчень про перебування тут святих Кирила та Мефодія не виявлено. Автор проаналізував погляди славістів на джерела виникнення слов'янських азбук. Заслуговує уваги його опис слов'янських пам'яток, де серед багатьох важливих спостережень є розшифрування їх за змістом, а також ґрунтовні розділи про формування лексичної системи старослов'янської мови та старослов'янської фразеології. Зацікавлений читач знайде тут добірку старослов'янських текстів з різних пам'яток та їх сучасні переклади, світлини і портрети видатних славістів. Ця праця Л. Белея є по-справжньому новаторською й активно використовується у дослідженні динаміки розвитку мови від її зародження до сучасного стану [Філак 2015, с. 156].

Відзначимо, що Л. Белей активно цікавився виявами української культури у країнах Європи, політикою цих держав стосовно української діаспори, української мови та української культури. Хочемо звернути увагу не тільки на його публікації на цю тему в академічному журналі «Мовознавство», часописі «Український тиждень», «Дзеркало тижня», праці, присвячені бачванським русинам, але й на діяльну

допомогу в оприлюдненні поглядів відомих діячів на цю тему. Так, Любомир Белей був перекладачем праці Мирослава Сополіги «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва (Київ: Темпора, 2011. 336 с.). Цей іменитий етнограф, автор більше 20 монографій та близько 500 науково-популярних статей, упорядник 12 томів «Наукового збірника музею української культури у Свиднику», тривалий період очолював Музей української культури у Свиднику. У слові від перекладача Любомир Белей пише: «Коли доводиться бувати на Східній Словаччині, то там на кожному кроці впадає в око українська присутність: у місцевих говірках з яскраво помітною українською основою; у місцевих топонімах та прізвиськах, які явно вказують своє україномовне походження; у вишуканому вигляді дерев'яних церков; у церковних наспівах, у традиційній народній архітектурі, у місцевій кухні...» [Сополіга 2011, с. 1]. Проте доводить свою українськість доводиться досить складно. Українці на цих землях пережили драматичну історичну долю найзахіднішої гілки української нації, стикаючись з національною нетерпимістю та асиміляційним інстинктом з боку різних властей — спочатку угорських, потім чехословацьких, а далі й словацьких [Сополіга 2011, с. 2]. Останні навіть у наш час визнають українців та русинів окремими народами. Тому праця Мирослава Сополіги є надзвичайно важливою, згадуємо її не випадково — мала за честь бути редактором цього солідного видання.

Назвемо також ще одну працю, видану третьою у серії «Ucrainica: ad fontes» у 2008 році: «Гавриїл Костельник. ULTRA POSSE. Вибрані твори» (Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.). Упорядником та автором передмови був о. Олег Гірник. Постать Гавриїла Костельника надзвичайно цікава, він був одним із найяскравіших, найконтраверсійніших греко-католицьких священників першої половини ХХ століття. Філософ і письменник, журналіст і проповідник, викладач, пройшов шлях від русинства до свідомого українства. Олег Гірник згадує, що восени 2004 року на філософському факультеті Новосадського університету в Сербії відбулася наукова конференція, присвячена 100-й річниці виходу у світ збірки Г. Костельника «З мойого валала». З українського боку головним ініціатором конференції був Любомир Белей, який і озвучив ідею видання всього доробку українського поета, лінгвіста й філософа-науковця. Це стало можливим у 2008 році, коли відзначалися 60-і роковини трагічної загибелі о. Г. Костельника [Костельник 2008, с. 87].

Політичне русинство — ще одна надзвичайно болюча тема в житті української нації. Любомир Белей понад 10 років працював над окремими аспектами неорусинства як антиукраїнського напрямку, який поширився не тільки в Україні, але й за її межами — від Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Сербії, аж до США та Канади. У 2017 році вчений видав знакову книгу «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*» (Київ: Темпора). У цій праці майже на 400 сторінок автор вимагає перегляду лояльного ставлення до «свавільного використання

відверто антиукраїнськими політичними силами українських історичних назв *руський/руснак/русин* та *руська мова, русинська мова*. Оскільки ці назви та позначувані ними поняття є явищами української культури, то використання цих назв стосовно реалій антиукраїнського руху (який ми називаємо *неорусинським*, а його прибічників — *неорусинами*), — неприпустиме» [Белей 2017, с. 15]. Закарпаття є мультинаціональним краєм, який не раз переходив з рук у руки, проте 80% населення області є українцями, які не бажають відмовлятися від свого українства, хоча і прагнуть в Європу.

Л. Белей говорить про друге викрадення архаїчного етноніма українців *русин* не тільки в Закарпатті, але й Україні загалом. Спочатку його присвоїла Росія, а потім т. зв. русинські сепаратисти, які відстоюють концепцію окремішності автономного населення Закарпаття, антиукраїнську за своєю суттю. У передмові до праці вчений пише: «..варто поглянути на цілу Україну — і русинська проблема зливається з іншими, як уважалося ще зовсім недавно, також маргінальними проблемами — кримською та донецькою...» [Белей 2017, с. 9]. Усе це лише різні прояви основної загрози українській державності та цілісності українського етнокультурного простору. Йдеться про добре продумані технології штучного націєтворення, мета якого — дезінтеграція найзахідніших українських теренів. Ця праця викликала надзвичайний інтерес не тільки на Закарпатті. Автор їздив із презентаціями по Україні, де знайшов підтримку своїх ідей серед значної кількості українства. І це не випадково — точиться неоголошена війна з Росією, гинуть люди, а від «захисту» російськомовних в окупованому Криму і на Донбасі коротка стежка до захисту «русинськомовних»... Висновки цього дослідження адресовані не тільки українській науковій спільноті, але й українській державі, яка повинна навчитися захищати те, що належить їй споконвіку [Вовченко 2017, с. 94–95].

Любомир Омелянович Белей працював в Ужгородському національному університеті на посадах викладача, доцента, професора кафедри загального і слов'янського мовознавства, з 2000 року став професором кафедри української мови УжНУ, у 2005–2007 роках був проректором з навчально-виховної роботи. У цей період саме Любомир Омелянович став ініціатором створення аудиторії пам'яті Степана Пилиповича Бевзенка. Цю аудиторію ошатно оформили, встановили техніку, розмістили стенди, присвячені науковій діяльності вченого. А на стінах пізніше з'явилися портрети відомих українських науковців — позаминулого, минулого століття і, що не менш важливо — світліни наших учителів і наставників, чії імена ми називали. Тут є й фото академіка Василя Васильовича Німчука, випускника нашого філологічного факультету, а ще — тут є і фото Кирила Йосиповича Галаса, і Бориса Кириловича Галаса, і Любомира Омеляновича Беля, які надто рано пішли у вічність.

Лекції Любомира Беля запам'ятовувались не тільки вільним і бездоганим викладом складного

матеріалу, але й постановкою проблем, на які відповідей ще не було і які потребували глибокої уваги. А ще професор мав невідомий гумор і був простий у спілкуванні, через що його особливо шанувала молодь. Крім того, Любомир Омелянович завжди підтримував тих, кому необхідна була допомога, а такі студенти завжди знаходились – хтось тяжко нездужав, хтось виявляв талант, який потрібно було розвивати... Він щедро ділився книгами, дарував їх членам кафедри з добрими присвятами, чудово знав сучасні українські музичні гурти, ніколи не хвалився своїми успіхами, знайомствами з відомими особистостями не тільки в Україні, а й у зарубіжжі, завжди одним з перших зникав з різних зібрань чи вечірок, – цінував час.

Ще хочеться поділитися особистими спогадами про цю людину. У 2008 році на зимових канікулах ми з колегою, доцентом Аллою Михайлівною Галас, вирішили як академнаставники влаштувати своїм студентам поїздку до Львова. Хотілося, щоб студенти-україністи, серед яких були й представники національних меншин, зокрема угорці й румуни, познайомилися з цим неймовірним містом, побували в музеях, зокрема в музеї І. Я. Франка, а також на могилі Каменяра на Личаківському цвинтарі, піднялися на Високий замок, побачили оперний театр, вклонилися пам'ятнику Тараса Шевченка. Усі ці моменти відбулися і запам'яталися в багатьох хвилюючих спогадах. Однак родзинкою стала прем'єра оперети «Сільва» Імре Кальмана, яку студенти побачили саме завдяки Любомиру Омеляновичу, який сконтактував із директором Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької Андрієм Мацяком. Оскільки ми звалилися як сніг на голову, квитків та й місць у театрі не було, тож студентам поставили стільці вздовж рядів у залі, а ми з Аллою Михайлівною удостоїлись директорської ложі. Студенти були зачаровані виставою. А Любомир зробив це так, як він міг, – просто запропонував.

Учений поспішав жити і творити, мав гостру концентрацію часу, викликану не тільки науковими планами на майбутнє, але й зваженим передчуттям минулості життя, особливо після того, як пережив клінічну смерть у сорок років. Був патріотом України, був віруючою людиною – як прихожанин, відвідував кафедральний Хрестовоздвиженський собор, де 15 травня 2018 року його відспівували серед величезної кількості людей, які прийшли попрощатися з цією неординарною людиною...

Іван Франко казав, що учителем школа стоїть. Глибина цього вислову як ніколи раніше актуальна і в наш час — час глобальних викликів, боротьби з пандемією, локдаунів і нокдаунів, дистанційного навчання... Нам потрібне живе слово Вчителя, якого ніхто не в змозі замінити в пошуках свого місця в житті, у науці, у праці, у з'ясуванні власної особистості зрештою... Це і є нестертий слід, якщо живеш по совісті.

Висновки. Ідейний простір Любомира Белея, відомого лінгвіста, глибокого знавця ономастики, історії української мови, старослов'янської мови, української лексикографії загалом, ще належить детально вивчати у багатьох значущих аспектах. Професор Ужгородського національного університету мав багатьох відомих наставників, чий імена записані в історії українського мовознавства і до яких залучаємо і його ім'я. Належить оцінити і його діяльність як члена спеціалізованої вченої ради у Львівському національному університеті ім. І. Франка, члена комісії із захисту наукового ступеня доктора філософії у Пряшівському університеті в Словаччині, члена редколегій наукових періодичних видань у Сербії, Словаччині та Польщі. Вважаємо необхідним видання бібліографічного покажчика його наукових праць. А головне – продовжувати ту високу планку мовознавчих пошуків, яка закладена в історії кафедри української мови Ужгородського національного університету нашими наставниками і колегами.

Література

1. Белей Л.О. Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1986. 23 с.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1997. 48 с.
4. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
5. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
6. Белей Л.О., Белей О.О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо, 2001. 332 с.: табл.
7. Белей Л. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
8. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с., іл.
9. Вовченко Г. Неорусинство як інструмент сепаратизму: Белей Любомир. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 390 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 22 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2017. С. 94–95.
10. Дорошенко Д., Чикаленко Є. Його життя і громадська діяльність / Передмова проф. Любомира Белея. Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга І. Ужгород: Гражда, 2008. 224 с.: іл.
11. Костельник Г. ULTRA POSSE. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника.

Серія Ucrainica: ad fontes. Книга III. Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.: іл.

12. Мольнар М. Від Влтави до Дніпра: *Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин* / Упорядник Любомир Белей; редактор Іван Ребрик. Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.

13. Мушкетик Л. Книга про суть і вияви політичного русинізму: Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с. *Слов'янський світ*. 2018. Вип. 17. С. 261–270.

14. Сополіга М. Українці Словачини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва. Київ: Темпора, 2011. 336 с.

15. Українська мова. Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000.

16. Філак І. Біографія мови: Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 20 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2015. С. 155–156.

17. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.

References

1. Belei L.O. Variantnist antroponimiv na riznykh rivniakh ukrainskoi movy [Variety of Anthroponyms at Different Levels of the Ukrainian Language]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1986. 23 s. [in Ukrainian].

2. Belei L.O. Funktsionalno-stylistychni osoblyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX–XX st. [Functional and Stylistic Features of Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the 19th–20th Centuries]. Uzhhorod, 1995. 120 s. [in Ukrainian].

3. Belei L.O. Ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimii kintsia XVIII–XX st. [Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the End of the 18th to 20th Centuries]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1997. 48 s. [in Ukrainian].

4. Belei L. Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimii: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy: Problems of Theory and History]. Uzhhorod, 2002. 176 s. [in Ukrainian].

5. Belei L. Ukrainski imena kolys i teper [Ukrainian Names Then and Now]. Kyiv: Tempora, 2010. 128 s. [in Ukrainian].

6. Belei L.O., Belei O.O. Starosloviansko-ukrainskyi slovnyk [Old Slavonic -Ukrainian Dictionary]. Lviv: Monastyr Monakhiv Studyt. Ustavu: Svichado, 2001. 332 s.: tabl. [in Ukrainian].

7. Belei L. Ne mynaiuchy ani tytly... Lingvobiografiia staroslovianskoi movy [Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. [in Ukrainian].

8. Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [«Rusins'» Separatism: a Nation-Formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s., il. [in Ukrainian].

9. Vovchenko H. Neorusynstvo iak instrument separatyizmu: Belei Liubomyr. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [Neo-Rusinism as an Instrument of Separatism: Belei Liubomyr. «Rusins'» Separatism: a Nation-formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 390 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vypusk 22 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2017. S. 94–95 [in Ukrainian].

10. Doroshenko D., Chykalenko Ye. Yoho zhyttia i hromadska diialnist [Eugene Chikalenko. His life and social activities] / Peredmova prof. Liubomyra Beleia. Serii Ucrainica: ad fontes. Knyha I. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 224 s.: il. [in Ukrainian].

11. Kostelnyk H. ULTRA POSSE. Vybrani tvory [ULTRA POSSE. Selected works] / Uporadkuvannia ta peredmova o. Olega Girnyka. Serii Ucrainica: ad fontes. Knyha III. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 400 s.: il. [in Ukrainian].

12. Molnar M. Vid Vltavy do Dnipra [From Vltava to Dnipro]: *Studii z ukrains'koho literaturoznavstva ta mizhslovians'kykh kul'turnykh vzaiemyn* / Uporiadnyk Liubomyr Belei; redaktor Ivan Rebryk. Uzhhorod: Grazhda, 2009. 408 s. [in Ukrainian].

13. Mushketyk L. Knyha pro sut i vyjavy politychnoho rusynizmu [A Book about the Essence and Manifestations of Political Rusinism]: Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s. *Slovians'kyi svit*. 2018. Vyp. 17. S. 261–270 [in Ukrainian].

14. Sopolyha M. Ukraintsi Slovachchyny: materialni vyjavy narodnoi kultury ta mystetstva [Ukrainians of Slovakia: Material Manifestations of Folk Culture and Art]. Kyiv: Tempora, 2011. 336 s. [in Ukrainian].

15. Ukrainska mova [Ukrainian Language]. Entsyklopediia. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 2000 [in Ukrainian].

16. Filak I. Biohrafiiia movy: Belei Liubomyr. Ne mynaiuchy ani tytly... Linhvobiografiia staroslovianskoi movy [Biography of the Language: Belei Liubomyr. Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vyp. 20 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2015. S. 155–156 [in Ukrainian].

17. Shevelov Yu. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi lingvistychni studii (1947–1953 rr.) [Essay on the Modern Ukrainian Literary Language and Other Linguistic Studies (1947–1953)]. Kyiv: Tempora, 2012. 664 s. [in Ukrainian].

PERSONALITIES IN ONOMASTICS: LYUBOMYR BELEY

Abstract. The article is dedicated to the life and career of the famous, in the Slavic world, linguist Lyubomyr Omelianovych Beley, a graduate of the Department of Ukrainian Language of Uzhhorod National University, who has had significant achievements in Ukrainian and Slavic onomastics, in the research of Old Slavonic language, in the history of Ukrainian literary language, and in Ukrainian culture of the diasporas living in European countries. As the founder and director of the Mykhailo Molnar Research Institute of Ukrainian Studies, L. Beley published many works by linguists, whose names and works should be returned to Ukrainian linguistics, such as Yu. Chykalenko, H. Kostelnyk, Yu. Malanyuk, A. Zhyvotko, F. Tykhyi, and Yu. Shevelov. The studies of the problems of political Rusynism in Zakarpattia were of particular importance. The aim of the research is to describe the life and creative path of the famous linguist, well-known Ukrainian onomastician, talented teacher and outstanding person – Lyubomyr Beley, who made a significant contribution into the development of the national science. His life is very closely connected with Uzhhorod University, where he became a scientist, teacher, and onomastician known in the Slavic world. The article is based on the works by L. Beley, which led to the spatio-temporal and thematic portrayal of the personality of the famous onomastician and on the general scientific descriptive method.

The figure of the scientist and his activity has been considered and described in: different articles, encyclopedia “Ukrainian language” (2004), Wikipedia, published reviews of the researcher’s works, his interviews appeared in different media when the researcher was alive (B. Azhnyuk, I. Filak, G. Vovchenko, O. Bahan, O.R. Fabryka-Protska, N. Tolochko, O. Havrosh, V. Ilnytsky, V. Horvat, M. Badyda, etc.); there are also lectures of L. Beley in the Internet and the obituary on his passing away published in the sixth issue of the journal “Movoznavstvo” in 2018. These and other materials help one to form a portrait of the scientist in time and space, to find out the meaning of his ideas and influence on modern science, but are in need of the further study.

Keywords: L.O. Beley, onomastics, literary and artistic anthroponymy, Old Slavonic language, history of the Ukrainian literary language, the problem of political Rusynism, culture of the Ukrainian diaspora.

© Вовченко Г., 2021 р.

Галина Вовченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, м. Ужгород, Україна; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

Halyna Vovchenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>